

Vermengd met een liter gootwater

Over *Het geschonden geweten* van Graham Greene

Door Tjerk de Reus

Een avonturenroman van de ziel, noemde Max Schuchart in 1948 *The Power and the Glory*. Schuchart schreef een voorwoord bij de eerste Nederlandse vertaling, waarin hij zijn affiniteit met het werk van Graham Greene niet onder stoelen of banken steekt. De 'levensbeschouwing' van Greene is de 'moeite van het overdenken waard', in een wereld waarin 'de mens zonder hoop of geloof leeft en waar nog slechts naïeve materialisten denken een 'betere wereld' te kunnen organiseren via een politiek poker-spel en de existentialisten de zinloosheid van het bestaan prediken.'

Schuchart (1920-2005) stond destijds niet alleen in zijn waardering voor de roman; ook vandaag wordt zijn enthousiasme gedeeld door steeds weer nieuwe lezers. Graham Greene geldt onbetwist als een van de grote schrijvers uit de twintigste eeuw en zijn roman *The Power and the Glory* – in het Nederlands vertaald als *Het geschonden geweten* – is binnen dat oeuvre van centrale betekenis. Het is een roman waarin het katholieke geloof een grote rol speelt, maar dit betekent niet dat de thematiek beperkt is tot het religieuze. Vanuit die kern slaat de vertelling de vleugels wijd uit, zodat een breed spectrum aan menselijke ervaringen in beeld komt. Niet vrijblijvend of 'objectief', maar vanuit een dwingend gezichtspunt, dat de lezer als in een fuik vangt en brengt in een wereld waarin schuld en vrijheid, liefde en begeerte, geluk en mislukking op scherp staan.

Leven en werk

Graham Greene (1904-1991) was een schrijver van romans, korte verhalen, toneel, essays, poëzie en journalistiek werk, waaronder filmkritiek. Zijn oeuvre is enorm. Zijn hele leven stond in het teken van het schrijven. Na zijn studie aan het Balliol College aan de universiteit van Oxford bekeerde Greene zich tot het rooms-katholieke geloof. Daarin volgde hij zijn toekomstige vrouw, met wie hij in 1927 in het huwelijk zou treden. Greene begon zijn loopbaan in 1926 als redacteur bij *The Times*.

In 1929 publiceerde hij zijn eerste roman, *The Man Within*. Van 1930 tot 1940 werkte hij als filmcriticus en literair redacteur voor *The Spectator*. De drie decennia die hierop volgden reisde hij veel als freelance journalist, waarbij hij gretig onderzoek deed op tal van locaties, met het oog op romans en verhalen waaraan hij werkte of die hij ooit nog schrijven wilde. Tussen 1929 en 1985 publiceerde Greene zo'n vijftientig romans, naast autobiografische werken, bundels met toneelstukken en andersoortige boeken.

Kenmerkend voor het fictieve werk van Greene, die tevens als agent voor de Britse inlichtingendienst werkte, zijn de verwantschap met de film en met de thriller. Greene was al heel vroeg gefascineerd door de mogelijkheden van het witte doek. Zijn romans werden vanaf de eerste helft van de jaren dertig, verfilmd. Het cinematografische medium stond toentertijd nog in de kinderschoenen, maar Greene beseftte als geen ander dat het de toekomst had en verrijkend zou kunnen zijn voor literaire techniek. Hij zei ooit dat hij als met een cameraoog keek naar zijn personages en naar de gebeurtenissen die hij wilde vangen in zijn fictie. Het thrilleraspect van zijn romans levert vaak een spannende setting op, waarin het niet zelden gaat om achtervolging, dreiging, gevangenschap. In een wereld waar alles wankelt, blijkt de ware aard van de dingen.

Tijdens zijn lange journalistieke loopbaan had Greene de gelegenheid om van dichtbij situaties te leren kennen met hoog oplopende politieke spanningen. Zo maakte hij in 1938 een reis door een deel van Mexico, met het voornemen iets te schrijven over de religieuze situatie ter plaatse. In een van de staten van Mexico werd godsdienst radicaal bestreden, vanuit het oogpunt van communistische bevrijding. Priesters waren weggejaagd of vermoord. Eén priester was op zijn post gebleven, maar hij kon weinig doen voor zijn parochianen. Over zijn vertwijfeling en over de moeizaamheid van zijn werk schreef deze priester indringende brieven, die een zekere bekendheid kregen en ook Greene onder ogen kwamen. Dit gegeven prikkelde het creatieve brein van Greene tot het schrijven van een roman die al snel zou gelden als zijn meesterwerk: *The Power and the Glory*. In deze periode was Greene zeer geboeid door het katholicisme. Ian Kerr schrijft in zijn opstel 'The Catholicism of Greeneland' dat Greene de volle realiteit van het katholieke geloof begon te ervaren toen hij de kerk zag in missionaire activiteiten, in landen waar het

geloof allerminst gevestigd was, maar eerder onder druk stond en werd bestreden: 'Het heldendom van de vervolgde Mexicaanse kerk inspireerde de meest katholieke periode in het leven van Greene, en zo ook zijn literaire meesterwerk. Hier kon je kwaad en heiligheid aantreffen, alsook God en de duivel, op een manier die niet te vergelijken is met seculiere Westerse landen als Engeland en Amerika, waar een 'lelijke onverschilligheid' [citaat van Greene] de plek van het geloof had ingenomen.'

De priester

In *Het geschonden geweten* staat de strijd tussen roeping en verzaking op de voorgrond. De naamloze whiskypriester is alleen overgebleven in een van de staten van Mexico, waar het communisme alle kerken heeft doen sluiten. Hij is achtenzestig; de communistische repressie speelt hem al acht jaar parten. Hij volhardt, maar eerder dan een geloofsheld is deze priester een zwakkeling – zéker in eigen ogen. Hij veronachtzaamt alle heilige plichten, is aan de drank verslingerd en heeft een kind verwekt. Hij is allesbehalve moedig: al in het eerste hoofdstuk staat hij op het punt om het land te verlaten en de boot te nemen naar de naburige staat Vera Cruz, waar hij veilig zou zijn. Wachtend op het vertrek, nippend aan een glas whisky, verspert zijn roeping hem de weg: een jongen vraagt hem steun te verlenen aan een zieke. Mopperend vertrekt de priester, in het besef zijn religieuze plichten niet te kunnen ontlopen – God lijkt een kat-en-muis-spelletje met hem te spelen. Een dergelijke scene zal zich herhalen tegen het einde van het boek, als hij over de grens is in een naburige staat. In vrijheid zou hij de draad van zijn priesterschap weer kunnen oppakken. Dat is ook zijn voornemen. Maar op het moment dat hij de roep van een stervende verneemt die biechten wil, beseft hij dat deze veilige wereld schijn is, een soort niemandsland voor de ziel. Hij aanvaardt zijn roeping en gaat op weg terug naar Mexico, in het zekere besef dat hij opgepakt zal worden door de Mexicaanse politie. Toch straalt hij een zekere mate van vrolijkheid uit, hij lijkt zijn onontkoombare levenslot te aanvaarden. Hij geeft zijn geld weg aan de armen, laat zelfs een paar flessen whisky langs het voetpad staan – toch lijkt nog steeds niet veel oprechte vroomheid bij hem aanwezig. Tot het einde van de roman blijft een sfeer van mislukking hem omgeven. Maar hij is een mislukkeling in wie de contouren van de heilige zichtbaar zijn. Daarop is lastig de vinger te leggen, maar het is een onmiskenbare, spirituele dimensie van

het verhaal. Het betreft een van de centrale paradoxen van de roman: het alomtegenwoordige kwaad en de goddelijke genade liggen op het eerste gezicht mijlenver uiteen. Ook in het geweten van de priester is dit het geval. Tegelijk schemert in zijn optreden, zijn gesprekken en in zijn innerlijke dialoog de gestalte van de heilige. 'Tets van God school er in een aardse vader, maar ook in de politieagent en de misdadiger, de priester, de maniak en de rechter,' meent de priester, die hier ook op zichzelf reflecteert.

De luitenant

Het kwade geweten is de grootste tegenspeler van de priester: hij wordt er rusteloos door voortgejaagd. Ook de luitenant jaagt hem op, letterlijk: hij wil uit alle macht de vertegenwoordiger van het katholieke geloof uit de weg ruimen. De kerk maakt mensen per slot van rekening gelukkig met een dode mus, ontnemt hen hun geld en hun vrijheid – aldus de luitenant. Maar hoe atheïstisch deze communist ook mag zijn, hij 'had iets van een priester in de ingespannen opmerkelijke wijze, waarop hij voortliep – hij deed denken aan een godgeleerde, die zijn blik liet teruggaan over de dwalingen van het verleden, om ze nogmaals uit te roeien.' De luitenant is een onbaatzuchtige man, met een zekere mate van 'deugzaamheid'; hij is geen kwaai pier, maar koestert een heilzame visie voor zijn land en voor zijn volk. Die visie raakt aan een mystiek inzicht, een diepe ervaring als 'een gevoel van leegte, een volstrekte zekerheid omtrent het bestaan van een stervende, steeds verder afkoelende wereld en van menselijke wezens, die hun ontstaan dankten aan een volslagen doelloze ontwikkeling van dier tot mens.'

Een hint

In een passage als deze houdt Greene zich bezig met kritiek op het atheïsme en de linkse ideologieën. Ook later, als hij voor de eerste keer gevangen zit, spreekt de priester met iemand die de kerk afschrijft en zijn kaarten zet op dapperheid – een allusie op motieven in het existencialisme. Maar wat is dapperheid in een gesloten wereld waaruit ontsnappen onmogelijk heet te zijn? 'De hoop was een instinct dat alleen door de met rede begaafde menselijke geest gedood kon worden,' noteert Greene vilein. Hij zet in de roman de denkwereld van de luitenant en de overtuigingen van de priester naast elkaar, als alternatieven. De onredelijk-

heid van het ongeloof is hier een motief, maar dit heeft geen parallel in een glasheldere redelijkheid van het geloof. Eerder knoopt de kerk met haar boodschap aan bij basiservaringen als hoop en wanhoop, falen, mislukking en de hang naar vergeving. Kurt F. Reinhardt schrijft in zijn *The Theological Novel of Modern Europe*: ‘Een eenduidige uitleg en oplossing van de paradoxen en van de meerzinnigheid van gebeurtenissen en van de historische situatie van de mens blijft een onmogelijkheid. Zoals Greene suggereert in de titel van een van zijn vele korte verhalen, de ‘hint naar een verklaring’ is het beste en het meeste wat we kunnen hopen. (...) nergens in zijn romans probeert Greene te onderwijzen of apologetiek te beoefenen. (...) zijn voornaamste betrokkenheid ligt bij het individu dat aan eenzaamheid wordt blootgesteld en in wiens innerlijk de beslissende strijd om het bestaan zich afspeelt – de strijd tussen goed en kwaad – die hetzij gewonnen, hetzij verloren wordt.’

Dilemma's

Een reeks dilemma's voeren de spanning in het verhaal verder op, vooral in het geweten van de priester. Zo wil hij graag vertrekken uit de vijandige staat, maar als hij weg is, is ook God weg. Als priester vertegenwoordigt hij de goddelijke ontferming. Nu hij blijft, moeten onschuldige mensen voor hem boeten. Wat moet hij doen? De luitenant neemt gijzelaars mee uit dorpen om de bevolking te dwingen de priester aan te geven. Sommigen van hen worden doodgeschoten. Een kwellende gedachte voor de priester, want moeten die mensen sterven voor een halfslachtige whisky-priester, die de hel verdient? Een volgend dilemma betreft zijn gebrek aan berouw. Hij verlangt ernaar in het reine te komen met God. Maar oprecht berouw is nodig. Dat denkt hij te missen, want hij voelt een diepe liefde voor het resultaat van zijn seksuele misstap: zijn dochter Brigitta.

Eindeloze teleurstelling

Greene stelde ooit dat hij het een romantisch en zelfs vals idee vond als een personage in sterke mate van karakter verandert. In een essay over François Mauriac, een geestverwant, schreef hij in dit verband: ‘hoe weinig worden we in waarheid veranderd door gebeurtenissen’ (*Dertig essays*). In *Het geschonden geweten* blijft de priester dezelfde: het ware berouw lijkt hij niet te vinden. Er duikt ook geen priester op bij wie hij kan biechten en van wie hij absolutie kan krijgen. Zijn drankzucht behoudt

hij tot zijn laatste dag. Toch vallen de contouren waar te nemen van vernieuwing van zijn existentie. De priester heeft door alle tegenslagen die hij van binnen en van buiten ervaart liefde voor de medemens gekregen. Dat merkt hij vooral als hij eventjes in de 'gewone wereld' terug is, aan de andere kant van de grens. Daar wordt hij al snel weer hoogmoedig, net als in de tijd dat de kerk nog was toegestaan en hij een man was van aanzien. Toen kende hij nauwelijks genade en barmhartigheid. Inmiddels voelt hij zich één met zondaren, klaplopers, mislukkelingen. Dat blijkt als hij een nachtje doorbrengt in een cel met een groep gedetineerden. Hij lijkt daar in de hel te zijn beland. Maar hij voelt zich verwant aan deze mensen. De volgende dag draagt hij net als Christus het vuil van de gevangenen, hij reinigt hun smerige behuizing. Toch is hij voor het oog allerminst een heilige: mislukt is en blijft hij – of toch niet? Als hij ontwaakt op zijn laatste ochtend, staat hem plotseling helder voor ogen dat hij dwaas is geweest is om zich de moed toe te dichten sterk genoeg te zijn om te blijven in deze communistische staat. Van de trots waarvan hij zich altijd beschuldigde – maar waarvan hij niet verlost raakte – is nu geen spoor meer te vinden: 'Hij voelde alleen maar een eindeloze teleurstelling, omdat hij God met lege handen tegemoet moest treden, zonder iets gepresteerd te hebben. Op dat ogenblik had hij het gevoel dat hij eigenlijk heel gemakkelijk een heilige had kunnen zijn.'

Slotwater

Er staan diverse sterke, diep peilende dialogen in de roman. Het gesprek met de luitenant tegen het einde van het boek is een hoogtepunt. De priester is net gevangengenomen, weet dat hij zal worden doodgeschoten. Dan ontspint zich een gesprek, waarin de luitenant kritiek uit op de kerk. De priester geeft hem gelijk, maar suggereert tegelijk dat de waarheid veel groter en omvattender is dan al te menselijke kritiek. Hij zegt: 'God is werkelijk liefde. Ik zal niet beweren dat ons hart niets van die liefde proeft, maar hoe weinig en hoe onzuiver. Wij proeven niets van die liefde dan een heel klein glaasje, vermengd met een liter slotwater.' Dat raakt aan het religieuze geheimenis in deze roman: het goddelijke is niet afwezig in menselijke falen, in mislukking en zelfs niet in regelrechte kwaadaardigheid. Je zou het niet zeggen, want het lijkt allemaal slotwater. Maar de goddelijke genade is nooit afwezig en in de naar alcohol stinkende priester schuilt – hoe raadselachtig ook – een heilige.

Graham Greene, *30 essays*. Amsterdam, uitgeverij Contact, 1969

Ian Kerr, *The Catholic Revival in English Literature 1845-1961* Indiana, University of Notre Dame Press, 2003

Kurt F. Reinhardt, *The Theological Novel of Modern Europe – An Analysis of Masterpieces by Eight Authors*. New York, Fred. Ungar Publishing Co., 1969

Max Schuchart, 'Inleiding'. In: Graham Greene, *Het geschonden geweten*. Amsterdam/Antwerpen, uitgeverij Contact, 1948 pag. V-XII